

kell ejteni azt a hipotézist, hogy a nyíri izmaeliták Nyíregyházán /illetve annak elődjében, Nyír településen/ éltek volna a tatárjárást megelőzően. Ennek Nyíregyháza történetére nézve anynyi a következménye, hogy a város múltjára vonatkozó legkorábbi adat mintegy száz évvel későbbre kerül át /1326: Nyír-egyház, SzabSzatm. 85/.

KRISTÓ GYULA

A "NYÍR" ANONYMUSNÁL

Elöljáróban, hogy a későbbieket megértsük, néhány szóval bizonyos mértékig rekonstruálnunk kell Szabolcs történeti vízrajzát és felszíni viszonyait. A nagyjából észak-déli irányú homokdombok közt mélyedések húzódnak, melyekben ma megfegyvelmezett vízfolyások tartanak észak felé, hogy a vizüket a Lónyay-csatorna összegyűjtse, majd a Rétköz nyugati szélén túl, Vencsellő fölélt adja át a Tiszának. Nyugat felé az utolsó nagyobb folyás az Ér-patak, hivatalosan a VIII. számú főfolyás, Hajdúhadház mellől indul, Bököny és Geszteréd mellett elhaladva Nyíregyházán keresztül Kótaj keleti szélén ömlik a Lónyay-csatornába. A csatorna azonban csak a múlt század 80-as éveiben készült, azelőtt az Ér-patak innen nagyjából a csatorna nyomvonalán haladt azzal a különbséggel, hogy valahol előbb Tiszabercel környékén ömlött a Rétköz mocsaraiba, illetőleg azokon keresztül a Tiszába.

Feltűnő, hogy az Ér-patak és nyugatra a Tisza között, leszámítva a közeli és kisebb IX. sz. főfolyást, meglehetősen nagy területen nincsen folyóvíz. Egy kb. 20 km széles sáv nyúlik le a Tiszától a Tímár és Gáva közti partszakasztól délre csaknem Hajdúnánás vonaláig. Ma is alig van itt település, s a középkorban még gyérebben lakott terület volt. A II. József-féle térkép ennek a sávnak az északi részén a mai 38-as számú útig csaknem összefüggő, valószínűleg őshonos erdőt jelez.

Szem előtt kell tartanunk azt a körülményt is, hogy ezek a régi szabolcsi vízfolyások, melyekre a dombvonulatok "völgyeiben" a falvak rátelepedtek, távolról sem mutatták a hegyi patakok arculatát. Tó- és mocsárrendszereken folytak, szivárogtak

keresztül, gyér vízhozamuk miatt nyáron részben kiszáradtak, környéküket mocsárrá vagy lefolyástalan tóvá változtatták, esetleg kiszáradtak, mint ahogy az is előfordult, hogy árvízkor pl. Orosról csónakkal lehetett Sárospatakra menni. A szabolcsi településeknek mégis ezek a régi vízfolyások adták az életet. A megművelt földek ezeknek a falvaknak a határában feküdtek, s kissé távolabb még az eredeti őshonos erdő világa uralkodott.

ANONYMUS művének a 22. fejezete a "De Nyr" címet viseli. Olvasása azonban némi csalódást okoz, mert szinte semmit sem mond. Már az első két sorban el is intézi, amire a címben utalna: "Té- tény pedig meg a fia, Horka, a nyíri részeken átlovagolva, nagy- számú népet hódítottak meg a Nyír erdeitől egészen az Omsó-érig." Még az sem világos ebben a passzusban, hogy tulajdonképpen mit is értsünk a "nyíri részek", "Nyír erdei" kifejezések alatt. Ugyanez áll a másutt előforduló "nyíri határ" és maga "Nyír" a- latt.

/A szabatosság kedvéért meg kell itt jegyezni, hogy a NÉV- TELEN a megfelelő helyeken a Nyr, illetve Nir szavakat birto- kosjelzőként használja, amit a magyarban nem mindig lehet visz- szaadni./

De mi ez a Nyr? Biztos, hogy valami földrajzi egység. Az a magyarázat, hogy tulajdonképpen egy nagy erdőség neve, az elő- forduló kifejezésekbe helyettesítve nem kielégítő.

A címben szereplő Nyr szó látszik a legegyszerűbb kiindulás- nak. Alig lehet kétséges, hogy itt egy olyan területről van szó, ami a Nyírség értelmében használatos, ahogy a XVII. században GYÖNGYÖSINél is előfordul, ahogy használták a nyíri pajkos, nyí- ri betyár kifejezésekben, vagy ahogy a borsodiak ma is mondják a "nyíri vonat"-ról beszélve.

A "nyíri részek" jelentése látszatra nem okoz problémát. Va- lójában mégis meglepő, hogy a gestaíró a "partes" /részek/ szót mindig településeknél használja /kivéve a meszesi kaput/. Ezért is gondolták egyes kutatók, hogy a szó valami kezdetleges szer- vezeti formát takar. Márpedig ez esetben a Nyír egy helység ne- ve, és bármilyen meglepő is, az 1215-ben a Váradi Regestrumban említett Nyír faluról, továbbmenve a nyíri részek említésekor a régi Nyíregyháza környékéről van szó.

Ami a "nyíri határt" és a "Nyír erdei" illeti, ezek értel-

mét magából a szövegből hámozhatjuk ki. Első esetben arról van szó, hogy Mén-Marót engedje át a "Szamos folyótól a nyíri határig és a meszesi kapuig terjedő földet". A második esetben pedig – már idézett részben – Tétényék a "Nyír erdeitől az Omsó-érig" terjedő területet hódították meg. Tekintve, hogy a szabolcsi földvártól indultak el, a szóbanforgó terület megszerzésének a kiinduló pontja Szabolcstól számít. Ez esetben pedig a nyíri határ tulajdonképpen a Tisza vonalát jelzi, ez Nyír határa. Ez alkalommal tehát a szó ismét tágabb értelemben, Nyírség jelentésben jön elő.

Nem mondható ugyanez Nyír erdejével kapcsolatban. Utaltunk a II. József-féle térkép Tisza alatti erdőségére, s felmerül az a gyanú, hogy a Nyír erdeje vajon nem annak a hatalmas erdőnek a neve, mely a Tisza és az Ér-patak közt húzódott délre. A Nyír nem annak a vízfolyásnak a neve, mely egyik oldalról szegélyezte az erdőt, s amiről elnevezték?

Ez a sejtés a Gesta 21. fejezetének egy részletében bizonyossággá válik: "Akkor Tas az urának, Árpád vezérnek meghódolt nép kérésére a Nyír és a Tisza között vásárt rendelt. Ennek a vásár helynek a maga nevét adta, úgyhogy mindmostanáig Tas vásárának hívják." Ez a földrajzi meghatározás csak úgy kap értelmet, ha azt a területet, melynek Nyírtass a központja, a Tisza és egy másik folyó, vagyis a Nyír határolja. Térképen ellenőrizhetjük, hogy az egykori Tasvására valóban a Tisza és az Ér-patak vonalától csaknem azonos távolságra van.

Még egy oldalról kap fényt az Ér-patak és a Nyír azonosságának a problémája. Nem ritka helységeknel az olyan névadás, amikor egy patak ad nevet a mellette fekvő településnek. Maga ANONYMUS több példával szolgál, mindegyikük egy-egy folyó és mellette fekvő településnek a neve: Bodrog, Eger, Hangony, Nyárad, Nyitra, Ostoros, Tolcsva, Tormos, Tur, Verőce. Néhány példát Szabolcsból is hozzá lehet fűzni. A Nagykálló mellett elfolyó patak neve még a XVII. században, mint ezt egy holland krónika említi, ugyancsak Kálló volt. A Beszterec mellett elfolyó Tiszaág neve KISS LAJOS szerint Sebesdek volt, ami a szláv név szó szerinti visszaadása.

≠

Ma a pataknak tulajdonképpen neve sincs, az Ér-patak név köznév,

a neve elveszett, kiment a használatból, azonban bizonyosnak látszik, eredetileg a Nyír a vízfolyás neve volt. A Nyír vize adott nevet a mellette lévő Nyír nevű falunak, s így tehát Nyír-egyházának is. Később, talán a több hasonló mocsaras, tórendszeret alkotó vízfolyásokkal való összetéveszthetőség, talán a sok nyírfaerdő miatt jelentésbővülés történt a Nyírség értelmében. Ez a folyamat nagyjából ANONYMUS idejében mehetett végbe, a szót ezért használta többféle értelemben és nyíri utalásai ezért nem egyértelműen világosak.

Irodalom:

ANONYMUS: Gesta Hungarorum. Hasonmás kiadás ford. PAIS DEZSŐ, Budapest, 1977.

KOROKNAY GYULA: Kálló egykori vára: A nagykállói járás múltja és jelene. Nagykálló, 1970. 58.

MEZŐ ANDRÁS-NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.

KOROKNAY GYULA

F A D D ESETLEG INKÁBB F O K O D LENNE?

E Tolna megyei nagyközség neve viszonylag korán felbukkan szakirodalmunkban. A legrégibb, vele azonosított adat a Tihanyi Alapítólevél 1055-re datált Fotudi /"villa, quae vocatur fotudi..."/ alakja, majd pedig a későbbi birtokösszeírások során is találkozhatunk vele /pl. az 1211. évi két változat stb./. Az adat azonosítását a faluval a kutatóknak /valamennyiüknek a nevét ebben a hozzászólásban megemlíteni túl nagy feladat lenne/ egész serege végezte, nyelvi emlékeink feldolgozásának kezdetei óta szinte napjainkig, alapos oklevéltani, birtoktörténeti és nyelvészeti egyeztetésekkel olyannyira, hogy e két dolog összehasonlításához kétség már nem férhet.

Nagyobb zavaró körülményt csupán a veszprémvölgyi apácák görög oklevele jelentett, amelynek παράδι faluját, a hasonló hangalak és lehetségesnek látszó hangmegfelelések miatt több kutató is úgyszintén Fadd-dal kapcsolta össze, mígnem MIKOS észrevételei /MNy. XXXI, 116, 247/ után PAIS földrajzi érvekkel is